

Վարդանի այս մասին պատմությունը, էջ 70—73, պարզապես վտիտ քաղուած մին է Յովհ. Վաթ. 6, էջ 52—54 եւ Ստ. Ասողկէ, Բ. ԳԼ. Բ. էջ 99—105 եւ Գլ. Դ. էջ 120—120, եւ արդէն Ասողկի վերջին գլուխը Ղեւոնդէ արտագրութիւն է եւ անոր համար ալ ինքնակաջ արժէք մը չունի։

(Էսթրաէլիտ)

Պրոֆ. Յ. ՄԱՐԿԻՍԻԱՆ
Թրգմ. 4, Մ. ՀԵՊՈՋՈՍՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՈՐԾԱԳՐԱՅԻՆ ՎԻՃԱԿԻ ՎԵՐԱՆԵՐ ՄԵՆԸ ՄԵՐՅԱՆ ՎՈՐԴԱՆԻ ԵՒ ԲԱՅԱՆՈՒԹՅԱՆԻՆԸ

Հոն ուր Ղարգաթ փարպեցի պատմութեան թելը կը կտրէ, իւր յարգգր Սերուտ գծախա-տարար անմիջապէս չի շարունակեր, որով Ջ. գարու գրեթէ ամբողջ շրջանը միմազապէս մնա-ցած է։ Ստիպուած ենք խախտելով մանեղ նոյն գարուն սեմաքէն ներս։

Ըստ միաբան վկայութեան հայ պատմա-գրաց, Վահանի մահուընէ վերջ մարզպանու-թիւնն առաւ իւր վարդ եղբայրը, որ կ'երեւայ թէ Ռուսաց կողմանէ պատրիարքութեան պատիւ ընդունած ըլլալու է, որ Սերուտն եւ ուրիշ-ներէ վարդ Պատրիկ կը յորջորդուի թէ վարդ իշխանութեան մէջ մտաւ, ասոր տարապոյս չկայ¹։ Եթէ 505 թուականը Վահանի մահուան (որ ըստ վարդանայ 20 տարի մարզպանութիւն ըրած է, ուստի 485—505) եւ 506 թիւը վարդայ մարզպանութեան առաջին տարին հա-մարկը (վամ զի այս թուականին կը յիշուի վարդայ անունը Բարգէն կաթողիկոսի գումա-րած Գունդ ժողովին մէջ), վարդայ մահուան տարին կ'ըլլայ 508 կամ 509, քանի որ Աստ-ղիկ, վարդան Սամուել եւ Կիրակոս (վերջինքս երեք տարի) 3 կամ 4 տարի կ'ընծայեն անոր։ Սերուտ, թեպէտ որոշ տարի չի յիշեր, բայց վարդայ տալով «սակա ինչ ժամանակ», ա-նոնց կը միաբանի։

Սերուտ, որ գար մը վերջը կ'ապրեր, կը հաստատէ, որ վարդայ մահուընէ վերջը պարս-իկ մարզպաններ կ'իշխէին ի Հայս. զայս քանիցս կը կրկնէ նաեւ Յովհ. Կաթողիկոս։ Ուստի ամե-նեւին հաւանական չէրեւար Ասողկան եւ ասոր

արձագանգ եղող Սամուելի, վարդանայ եւ Կի-րակոսի՝ Մովսէ գնունի մը իւր մարզպան յիշա-տակելը պարսիկ մարզպաններու շարքին մէջ, տալով անոր 34 (Սամուել եւ Կիրակոս) 31 (վարդան), 30 (Ասողկ) տարի, թող որ այս-չափ տարիներու շրջան մը ինքնին անհաւանա-կան է, մանաւանդ մարզպանի մը համար, որովք, ինչպէս Սերուտն յայտնի է շուտ շուտ կը փո-խուէին, ուրիշ տեսակետներ ալ Մովսէի գոյու-թիւնն ու մարզպանութիւնը անհաւանական կ'ընեն։ Ասողիկ կը պատմէ, թէ Մովսէի ատեն Ներսէս Բ. Կաթողիկոսը գումարեց Գունդ ժո-ղովը։ Արդ այս ժողովին վաւերական արձանա-գրութեան մէջ² Մովսէ անուամբ իշխան չի յի-շատակուի, որ նշան է թէ նոյն ժողովոյն ատեն հայ չէր մարզպանը, այլ պարսիկ։ Ղշանակայից է նաեւ Յովհ. Կաթողիկոսի Մովսէ անուամբ մարզպանի մ'անգիտութիւնը, նա մանաւանդ թէ հակառակութիւնը ընդդէմ Ասողկան, գրեւով թէ Յիզորուզիտի նահատակութիւնը տեղի ու-նեցաւ (554?) Վշնա Վահրամ մարզպանին ատեն եւ ոչ թէ, ինչպէս Ասողիկ կը դնէ, Մովսէ գնունիին ժամանակ։ — Կ'երեւայ թէ Ասողիկ այս Մովսէ շփոթած է Սերուտի եւ Յովհ. Կաթողիկոսի յիշատակած Մովսէ գնունիին հետ, որ կ'ապրեր Է. գարուն առաջին կիսուն եւ սպաննուեցաւ³ (իւր 636) Դաւիթ Սահառու-նիէն. այս Մովսէն Ասողիկ եւ ոչ կը յիշատակէ, թեպէտ Դաւիթ Սահառունին կը յիշէ։

Վշնա Վահրամն յառաջ խորով Վ. Ի 17-րդ տարին (548) կ'իշխէր ի Հայս Ղիշորական ցեղէն⁴ մարզպան մը (Գիւրք թիւրոց էջ 72), Նոյն ցեղէն մարզպան մը կը յիշէ 591ին Սե-րուտ եւս (վերջատական շիտորական)։

Եիզորուզիտի նահատակութիւնէ եւ Ներս-սէս Բ. Կաթողիկոսութեան վերջը կ'իշխան Ասողկան յառաջ բերած երկու մարզպանները, որոնցմէ Դնշնապաշտ համար կ'ըսէ, «Գնմուդու-թիւնն շատաքոյց եւ զորմիջական հուր վարեաց ի Ռշտունիս . . . եւ յետ նորա վարապետս, յորում ժամանակի մարզապետ հոն, ստատիկ հան-դերծ շարաշարանք», Ասողիկ վերջը եկաւ Սու-

¹ Գիւրք թիւրոց էջ 74։

² Այսպէս կը վկայէ Սերուտ. ուստի ստիճ Մովսէ ըլլալու է, որ ըստ թեոքմանիս եւ այլ յոյն պատմիչներու կոյար ընտրուեցաւ եւ ապա սպաննուեցաւ (684) Կոստան-դին Դ. Պրոքոնատունէ։ Արդեւ ժամանակ եւ ընտրութեան պարագան ալ (ըստ թեոքմանիս բարեկալութիւն) չի յարմարիր։

³ Այս ցեղը կը յիշատակէ եւ Փարպեցին (այս. Եփեսոս 1804) էջ 64, 65։

⁴ Աննաիօթ է մեզի Չամբանի աղբիւրը. ու սկից առ-նելով կը պատմէ, թէ հայ նախարարաց արխատանութեան վոյս Կուստ 484—531 վարդը իշխանութենէ 14-եց եւ տեղե Բուրջան անուամբ Պարսիկ մը գրաւ։ Չամբանի յիշած աղբիւրները (Յովհ. Կաթ., Ասողիկ, Սարիկ, վարդան եւ Կիրակոս) այսպիսի գեպը մը չեն յիշատակեր։

րէն մարզանքը, որուն ատեն ծագեցաւ Հայկական երրորդ մեծ ապստամբութիւնը, առաջնորդութեամբ Վարդան Ե. Մամիկոնեանց։

Այս ապստամբութեան պատճառները քննելէն յետոյ, տեսնելը Հայաստանը բաժ. նող երկու մեծ պետութեանց (Բիւզանդական կայսրութեան եւ Սասանեան պարսկ. թագաւորութեան) յայտարարութիւնը, ք. դարուն սկիզբէն արդէն թշնամեակեան յարաբերութեան մէջ էին երկու պետութիւնները, պատերազմի ասպարէզ դարձնելով երբեմն նաեւ Հայաստանը։ Ըստ չտեսնել մշտնջենաւոր կողմէն խաղաղութիւնը (532) խորով Վ. Անուշըռուան աղբյւրից աղբյւրին (531—579) եւ Յուստինիան Վ. կայսեր (527—565) մէջ, Նոր պատերազմ մը ծագեցաւ 540ին, որ ոչ այնչափ պատերազմական գործողութիւններով, որչափ բանակցութիւններով երկարաձգուեցաւ եւ ի վերջոյ 510ամայ խաղաղութեամբ վերջացաւ (562), Յուստինիանոսի յաջորդը Յուստինոս Բ. փոքր 565—578 շատ գոհ չէր մօրեղբորը կնքած խաղաղութեան դաշինքէն, հռովմական անուան անպատուարի կը համարէր։ Այս պատճառաւ անթիէ կը սպասէր նոյնը լուծելու, որ շատ ջուշացաւ։

Այս անգամ քրիստոնէութեան դեմ հաւանքներ չէր Հայոց ապստամբութեան պատճառը, գոնէ կերպական հայածանք չկար Հայաստանը, ապա թէ ոչ անկարելի էր որ Հայ պատմագիրները լռէին իսկ յոյն եւ ասորի պատմագիրներէն ոմանք կրօնական հաւանքներ կը դնեն իրրեւ պատճառ ապստամբութեան։ Բոլորովին տարբեր պատճառ մը մէջ կը բերէ փոստ¹։ Իբրեւ թէ խորով Վ. կաթողիկոսին եւ իւր եպիսկոպոսաց յանձնած ըլլալ տուրքերու վերակացութիւնը, ի վարձ անոր քաղկեդոնի ժողովը մերժելուն եւ այս պատճառաւ ալ ազնուականութիւնը գրգռած։ Այսպիսի կցկուտը եւ անհիմն ինքնագրութիւն մը փոստին համար առաջինը չէ։ Ենթադրենք, թէ խորով պայսիս անմտական յանձնարարութիւն մ'ընէր, կարծենք նախարարները լոյ բողոքելով կոնստինդնուպոլիսէն հին իրաւունքը ձեռք անջնել, եթէ ներսէս ինքնին տեղի չտար, առ սեր խաղաղութեան, տեսնելով նախարարաց իրաւացի գոգոհութիւնը։ Իսկ որ կայսրը այնչափ անմիտ չէր եկեղեցական մը վարձատրելու համար այնչափ նախարարաց հետ գոտեւելու։

Վարդան Ե.ի ապստամբութեան բուն պատճառը կու տայ Թեոփանես Բիւզանդացի յոյն պատմագիրը (առ փոստ¹)։ Ասիկա կը տեղեկանալք թէ Սուրեն մարզպանը սպաննած էր Վարդանի Մանուէլ եղբայրը, որուն մահուան վրէժը լուծեց Վարդան² սպաննելով սպանիչը։ Թեոփանես կ'ամբողջացնէ զԱսողիկ գրելով. «Խորով ալբանի Կարսից զՍուրեն ոմն ազգական իւր, որում³ անուն էր շինհովը Վշնասպ հանէ ի հաղարապետութիւն Հայոց, որ եկեալ կալաւ զերկիրս մեր, յոյժ հարստահարելով զնախարարս Հայոց, զի շնայր ընդ կանայս ազատաց . . .» Արգեօք Մանուէլ Մամիկոնեանի (Վարդանի եղբոր) եղբորական մահը Ասողիկի տուած պատճառին հետ աղբիւր չունի⁴։ Հաստատականը շատ հաւանական է, վասն զի մին միւսին մեկնութիւնն է։

Վարդան Ե.ի ապստամբութեան պատճառն այսպիսի անհաստատական հանգամանք կրելուն համար էր, որ զուրկ էր այն ազգականներէն, որոնց առաջնածէն⁵ կրցած էր Աւարայրի համանուն դիպացնը պնդպիսի ծառալ մը տալ ապստամբութեանը Ապա թէ ոչ շատ զարմանալի երեւոյթ էր այն որ նախկին մեծ ապստամբութիւնը յուսական օգնականութեան զըջման հակառակ այնպէս բուռն էր եւ տեսական, միշտգիւտ այժմ իրական օգնութիւնը չուշանայով հանդերձ, այնպէս շուտ զսպուեցաւ Մամիկոնեան ցեղին ապստամբութիւնը։ Այնպէս որ Բիւզանդական պարսկական նոր պատերազմը կը մղուէր առանց Հայոց իշխաններուն զործունեայ մասնակցութեան։

Կը մնայ ժամանակագրական խնդիր մը. այսինքն շինհովը Վշնասպ Սուրեն մարզպանին սպանութեան տարեթիւնն ճշգուտը. Արեւիս Վարդանի ապստամբութիւնն ու Սուրենի սպանութիւնը կը դնէ խորով Վ.ի 41երորդ տարին, որ է 571 կամ 572։ Ասողիկ աւելի կը մանրամասնէ այս թուականը, գրելով թէ Սուրենի սպանութիւնը տեղի ունեցած է. «Թամի քառասունեւմիկերորդի թագաւորութեան խորովու, որ էր ամ Եօթներորդ թագաւորութեան Յուստինոսի, յամենանն Արեգի քսաներկուսն ամոյն, որ է փետրուարի, յաւուր երեքշաբաթուոյ⁶»։ Ապա ուրեմն երկու պատմագիրներս ալ իրարու համաձայն են ամեն մասով, եւ Ասողիկի Յուստինոսի 7երորդ տարին յաւելուածն ալ կը համապատասխանէ 571 կամ 572 թուականներուն։ Արդ կը մնայ այս թուերէն մին իբր մարզպանին սպանութեան տարեթիւը հաստա-

¹ Migne P. G. CII 705 յժ.

տեղ եւ ընդունել: Առ այս յեցական էր մատա-
կարարե մեզի Ասողի, Նշանակելով Նոյն գեղ-
քին ամին ու օրը: Չամշեան (Բ. 284) 571
թուին մարտ 80ին կը գնե պատահարը, հախ-
ուակ Ասողիկի բացայայտ կերպով Արեգ ամիւր
փեսաուարի հետ զուգահեռելուն: Արեան (ԱՍ-
րարատ, 406) Սուրենի ապաման թիւ ականը կը
հաւասարեցրնե 573 թուին փետր. Յինո թե-
մին եւ թե միւսը կը սխալին¹: Ըստ տոմարական
ուղեղ հաշուի 573 տարւոյ փետրուար 23ր
կր համապատասխանէ Արեգ ամսոյ 22ին,
յոր իրօք ալ կ'ընայ երեքշաբթի օր մը:
Չամշեանի անճշդութիւնը բացորոշ է: Իսկ Արե-
ան տարեթուին մէջ ճիշդ է, բայց ամսաթիւը
եւ օրը սխալ հաշուած է. վասն զի 572 տար-
ւոյ փետր. 3ը կը համապատասխանե ոչ թե
Արեգի 22ին պլ 2ին եւ կ'ընայ ոչ թե երեք-
շաբթի պլ ըրեքշաբթի:

Հ. Կ. ԱՄԵՐԻՍԵՐՆՍ

ՍԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ՈՆՆԵՈՒՆԸ ԿՈՒՎԵՂԻ-ՍՅՈՒՆՈՍ

Ա.

Փատուոյի Ա. Փատմութեան հատակ-
տունըր Անանունի մէջ:

(Հարսնութեան)

Ձ. Պատմութեան զոգովնութիւն:

Միշտ հաւատարիմ մնալով մեր սկզբուն-
քին՝ հոս ալ խօսիչ պիտի տանք առեւի՛ համե-
մատական օրինակներու: Ըր սկսելը Բագրատու-
նեաց եւ Մամիկոնեանց մասին պատմութեանը:

Անանուն

Փատուոյ

Եւ յազարից քնա ի Վայո յետ պար ամե-
Մրժանայ ընդ արեւ մեռա-
գարու. մեռաւ եւ թաղա-
տուն հազարաց պարտա-
նաց, եւ մեռանե ի յետ-
նագ Նախարարաց հազա-
րաց բերաւ որաց, որոմ
ոչ որ կարեւր զգէմ ունեւ
պատմութեան: Միւս ընդ
տառը երաներ ի ազարատ
Փառաքան յարց: Եղն լի-
րամենեկայ Նախարար մեծ

Նայրի պոր արարեալ զօրա-
վարն ազարապետն Մանու-
ել հանգերն լիւրակունի
տիկնաւ եւ մանկաթեմ
երկպառմէք լիւրակաւ եւ
վարդապետն: հանգերն
ամենայն բանակաւ: Հայոց
մեծամեծ առաքելոքն Նա-
խարարն երեւեալ հասա-
ներ: Ի գաւառն իարեայ, եւ
ամենայն ամառու առաքլ ընդ

¹ Դոն օրացը պրծան են այս ապամատմութեան
վրայ խօսող բոլոր մատնագիրները:

հանգերն զաւրու: Մատու
ցանե նմա պատարագ սուրի
եւ արծաթ եւ զարգաթե
քնա ի սեղր եւ ի վախա-
պահե զմա ի թագ իւր-
րենի, եւ Նառնալանե զմա
ի վերայ տիկնապատ ակա-
նախու գահայրն եւ ուր
նմա զգուստր իւր ի վեւ-
թիւն: Չստ արար լիւրակ
արքայ ասպետ Հայրատուն
երկրին, որ եր իշխան եւ
հրամանատար ամենայն իւս-
գաւորս թեման հրամանաց
գլուխ եւ հայր արքայի եւ
եղբայր, էջ 9:

Նմա: Եւ տար պարագան
Մանուէլ զգուստր իւր
վարգանդու խա ինչ Ար-
շակայ մանկան Վախու-
նայ եւ փեսայ Բար անեք
գնա: Առեւր հարստին եւ
եղբոր Նոյնի վարդապայ
եւ տար նմա զգուստր աս-
պետին թագաւորունայ ի
Սպիթ գաւառէ, որ թա-
գաւորին (ըստ Գր. խա-
լաթեանցի) թագաւորացն
լիւր էին ըմով ազգին իւս-
գաւորութեան Սրշակուն-
այ, էջ 9: 10:

Այս երկու հատուածները Գր. խալա-
թեանց ալ յառաջ բերած է իւր ուստի մնախ-
րութեան մէջ („Армянскій Пособъ“ էջ 92—
93) Նպատակը ի հարկէ այն է, ինչ որ
եր լեզուական համեմատութեանց մէջ, պայմինը՝
ցուցնել թե Վանունը Փաւստունէ օգտուած
է նաեւ պատմականօրէն, առեւի՛ անկից շատ
մը պատմական յետագայ իրողութիւններ իւրեւ-
ատաղճ իւր կայմելիք Հայոց նախնական պատ-
մութեան: Սակայն ինչ որ ՄԻԵ. քննադատին
լեզուական համեմատութիւններուն նկատմամբ
ըսիք, Նոյնը հոս ալ կ'արժէ: Բայց որովհետեւ
Գր. խալաթեանց Վանունի այս հետաքրքրական
հատուածն լեզուական մտաց մէջ՝ որոշ ժա-
մանակի մը (Է—Ը Գրք.) ազգեցութեան տակ
յառաջ եկան՝ Բագրատունեաց ցեղի նագուն
մը Նուրագործելու եւ բարձրացրելու ձգտում:
Ներ՝ քանզի կարծեւ, եւ գլխաւորաբար այս
կարծեաց վրայ յեցած Վանունի գրութեան
ժամանակը որոշելու փորձը կ'ընե, լուութեամբ
անցնիլ կարելի չէ:

Երբ՝ ՄԻԵ. Ուսուցչապետին Վանունի
հանգեպ բունած սկզբնականե զատելով, շատ
ընական է այս հետեւութիւնը, եւ Նոյն իսկ
կրնայ ըլլալ, որ Բագրատունեաց լայկնե ուղ-
ղակի յառաջ բերուել խնայարին միշտբովու-
նայ, մանաւանդ որ իմացութիւնն ալ կա-
տարուած է ճիշտ այն առիւնները, երբ Բագրա-
տունիները Հայ նախարարաց մէջ ամենամեծ
հեղինակութիւնը կը վայելէին: Բագրատունի-
ները Հայկոյ հետ միացընող հատուածն՝ ալ

1 Սա (Փատուոյ ազ) նմա: զգուստր, եւ
Բագրատունեաց զգուստր, եւ իւր ատմութեան զգուստր, եւ
որովոր Բագրատունայ ժամանակին գաւառնայ: ի յիւս
իւրեանց ի կոչման արեւմտի, պայմին է Վնգեպ տուն:
յասն զի կոչման Բագրատուն է Վնգեպ, զոր է ժամանակին
պայմին ազգ բարբարոսաց աստուած կոչեցին, էջ 6: